

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

ПЯЛЁСТКІ ЖОЎТАЙ АКАЦЫ

“ЗАГАДКАВЫ” НАТАТНІК УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ

Заканчэнне. Пачатак у № 7.

На наступным аркушы – ужо не накіды прозы, а кароткія выпіскі з кнігі “Бронзовые врата” польскага пісьменніка Тадэвуша Брэзы. Увагу Уладзіміра Дубоўкі прыцягнула апісанне жыцця рымскага папы Пія XII, асабліва абрад яго бежмавання (мірапамазаня). Паколькі кніга (рускі пераклад Э. Гесэн, Л. Галембы, Ю. Мірскай) убачыла свет у маскоўскім выдавецтве “Прогресс” у 1964 г., можна зрабіць выснову, што і ўсе вышэй прыведзеныя накіды рабіліся прыкладна ў той самы час, г. зн. за два гады да здачы ўжо гатовай аповесці “Жоўтая акацыя” ў набор.

Далей ідуць яшчэ чатыры аркушы, але тып, фармат і колер паперы сведчаць, што яны вырваны з іншага нататніка (адрыўнога). На адным з іх (арк. 56) – чарнавік віншавання з Днём народзінаў нейкай Раі (на рускай мове), на іншым (арк. 57) – выпіскі з дзённіка французскіх пісьменнікаў братоў Эдмона і Жуля Ганкураў (Масква, 1964; пераклад на рускую мову), дзе У. Дубоўка ўпадабаў такія, напрыклад, выказванні: “*Бывают книги, похожие на итальянскую кухню, – они наполняют, но не насыщают*” (т. 1, с. 51) або: “*Смех – это мерка, показатель умственного развития. Люди, смеющиеся глупо, никогда не бывают остроумны. Смех – это физиономия ума*” (с. 85). Ці: “*Exoriatur nostris ex ossibus ultor / И восстань, мститель, из нашего праха*” (с. 95).

На адной са старонак, як і можна было чакаць ад нататніка паэта, запісаны рыфмы – састаўныя і каламбурныя: *пра мяне – праміне; вымытыя – вы, мы, ты, я; абшар панаў – абшарпана* (арк. 58). Цікава, што незадоўга да таго, як У. Дубоўка пачаў рабіць занатоўкі, вядомая расійская паэтка Агнія Барто напісала кароткую п’еску-клаўнаду “А, здравствуйте...” (1963), пабудаваную на каламбурах, дзе два клоўны перад закрытай заслонай перакідваюцца рэплікамі падобнага кшталту:

“Второй. Кто это – мы?

Первый (объясняя жестом). Вы, мы, ты, я...

Второй. Кто – вымытые?

Первый. Да нет, я про всех говорю – вы, мы, ты, я...

Второй. Все вымытые? (Зрителем.) Это они вымытые? А кто же, по-вашему, невымытый? Про кого вы говорите? Не про меня ли?

Первый. Что променяли?” і г. д. [1].

Невядома, ці быў знаёмы У. Дубоўка з творами А. Барто. Каламбур мае настолькі “звышцвёрдую” фанетычную, лексічную і сінтаксічную будову, што можа прыйсці адначасова розным аўтарам. А літара я ў канчатку слова *вымытыя* робіць прыведзеную гульню словаў больш арганічнай для беларускай мовы, чым для рускай.

Апошні аркуш архіўнай справы – дакладней, апошні пункт занатаванага на ім творчага плана (?) – вяртае нас ізноў да “Жоўтай акацыі”:

1) *Мікель Андж. Буанароці + Рафаэль* (“*Ты, як палкаводзец...*”)

2) *Як цесля ад муляра на літр зарабіў* (“*дым пускаў*”)

3) *Як настаўнік допісы ў газету пісаў* (“*Абшарпаны баян*”, “*Студні*” і г. д.), “*Шашаль*” (прозвішча такое)

4) *Мадагаскарская казка* (кракадзіл і жаба)

5) *раздел з “Ж[оўтай] а[кацыі]” пра інспектара* (арк. 59).

Што ж адлюстравалася ў творчым плане пісьменніка? Першы варыянт казкі “Кракадзіл і жаба” (пункт 4) У. Дубоўка напісаў у 1960 г., другі – у 1966–1967 гг.; яна ўвайшла ў кнігу “Залатыя зярняты” (1975). Іншыя пункты плана знайшлі ўвасабленне ў аповесці “Ганна Алелька” (1968, выд. 1969) – наступнай пасля “Жоўтай акацыі”. Настаўнік Несцер Іпатавіч Лазук павітаў сваю каляжанку словамі “*Ганна Сымонаўна, як палкаводзец, ніколі не ходзіць адна, але з вялікай світай*”, што вельмі нагадвае рэпліку Мікеланджэла, адрасаваную Рафаэлю. Дасціпная Ганна Сымонаўна параіла Лазуку звярнуцца ў бібліятэку па жыцццяпіс Буанароці, каб даведацца, што ж на гэта адказаў Рафаэль. Як жа агаломшаны быў Несцер Іпатавіч, калі прачытаў: “*А ты, нібыта кат, ходзіш адзін!*” Згаданы Лазук пісаў і нататкі ў раённую газету – у тым ліку пра народны ансамбль песні і танца, які выступае з “абшарпанымі баянамі”. Ёсць у аповесці і эпізод пра цеслю Лявона, які хітрасцю і падманам спрабаваў зрабіць “на паўлітра”, але быў строга правучаны мулярам дзядзькам Цімохам.

Але самы цікавы апошні пункт плана (“пра інспектара”), бо адсылае да раздзела “Жоўтай акацыі”, які... у кнігу не ўвайшоў.

Крыху акрэслім кантэкст. Інспектар у “Жоўтай акацыі” толькі адзін – Еўсцігней Палікарпавіч Бараболка, як вынікае з кантэксту, супрацоўнік раённага аддзела народнай адукацыі. Бараболка – бадай самы негатыўны персанаж аповесці, увасабленне жорсткага і абмежаванага савецкага бюракрата, які толькі і глядзіць, каб дзесьці знайсці “крымінал” і нешта забараніць. Ён баіцца выйсці за рамкі ўсталяваных прынцыпаў і імкнецца задушыць самастойную ініцыятыву. З дапамогай пагроз і запалохванняў Бараболка спрабуе трымаць у страху настаўнікаў і нават дырэктараў школ. Менавіта ён найбольш актыўна выступае і супраць юннатаўскіх эксперыментаў, матывуючы сваю пазіцыю тым, што “*ўсё гэта не патрэбна*”, “*не мае... гаспадарчага значэння*” і ўвогуле “*не трэба дзіцячыя галовы забіваць нейкім глупствам*” [2, с. 21]. Па словах настаўніка гісторыі Ціта Апанасавіча, Бараболка “*любіць плаваць на неглыбокіх месцах*” – як у прамым сэнсе, так і ў пераносным. На шчасце, настаўніцкі калектыў Бацяноўскай школы разумее няслушнасць забаронаў, агучаных інспектарам РАНА, робіць усё па-свойму, і гэта дае плён.

Спачатку мы даведваемся пра Бараболку з размоваў настаўнікаў у раздзеле 3 («Пакой» і «Лядоўня»), потым ён згадваецца ў раздзелах 8 («Бягучыя» і «Святочныя» справы») і 41 («Прыехалі!»), але яшчэ больш фрагментарна. Дык вось, у машынапісе аповесці, што захоўваецца ў асабістым фондзе У. Дубоўкі ў БДАМЛІМ (ф. 27, воп. 3, адз. зах. 5; далей спасылкі ў дужках на гэтую архіўную крыніцу), ёсць і асобны раздзел, прысвечаны Бараболку, але адхілены ці то рэдактарам У. Шахаўцом, ці то самім аўтарам (пры гэтым зазначым, што адносіны паміж імі былі добрыя, блізкія да сяброўскіх).

Гэты раздзел, пад назвай “Ходзіць, як з яйцамі на галаве...”, У. Дубоўка меркаваў змясціць паміж згаданым «Пакой» і «Лядоўня» (напачатку меў заглавак “Дайце яму кропку апоры!..”) і наступным «Падпольны» гурток “Жоўтая акацыя». У ім аўтар спачатку нібыта апраўдваецца за створаны адмоўны вобраз школьнага інспектара: “*Нельга, значыцца, і тое адмоўнае, што было ў Еўсцігнея Палікарпавіча, перанесці на каго б там ні было з другіх інспектараў, а тым больш на ўсіх*” (арк. 37). Спрабуе ён часткова апраўдаць і свайго героя, намякаючы на тое, што вінаваты тут не толькі сам Бараболка, але і навакольная спрыяльная глеба, панаванне “цыркулярнага духу”, якім рызыкуе прасякнуць-

Уладзімір Дубоўка з жонкай Марыяй. Почат, 1950-я гг.

ца нават “зусім не блгі чалавек”, захварэўшы ў выніку на манію велічы: «*Ён... занадта захапіўся сваім высокім становішчам, “закахаўся” ў яго і, баючыся страціць, імкнуўся як мага адхіляць са свайго шляху ўсё тое, што магло б неяк пашкодзіць быць на гэтай пасадзе і, наадварот, узняцца яшчэ вышэй*» (арк. 38). Як бы між іншым аўтар дае вобраз падобнага дзеяча ў галіне літаратурнай, якому належаць, напрыклад, выказванні кшталту: “*Гэтай катэгорыі пісьменнікаў не падабаецца НАША САВЕЦКАЯ крытыка, не падабаецца МАРКСЫЦКА-ЛЕНІНСКІ аналіз іхняе творчасці, ім больш да спадабы КАФКІ, ПАФКІ, МАФКІ БУРЖУАЗНАГА захаду і г. д. і г. д.*” (арк. 37). Выяўляецца, што і сам Бараболка “*любіў музыку, спевы, паэзію, любіў – і, пэўна ж, меў падставу выказваць сваю аўтарытэтную думку аб усім гэтым, даваць ацэнку паасобным з’явам*” (арк. 40). Адпаведна аўтар прыводзіць прыклады і Бараболкавых крытычных выказванняў, зазначаючы пры гэтым, што ягонья веды не сягалі далей за школьныя падручнікі трэцяга класа, адсюль і спрошчанае, абмежаванае ўспрыманне літаратуры і мастацтва: “*Ён адчыніў дзверы і ўвайшоў у пакой...*” *Дазвольце, – паўставаў Еўсцігней Палікарпавіч, – ды гэта ж падобна на плагіят! Літаральна так было сказана некалі ў Талстога (або ў Тургенева)*» (арк. 41).

А яшчэ Бараболка, аказваецца, пісаў вершы, адзін з якіх, “Я – уладар”, У. Дубоўка прыводзіць: “*Пад парасонам надрэчных ракіт / Ціха гартаю я “ЛіМ”. / Вецер падковамі пругкіх капыт / Звоніць у сэрцы маім*» і г. д. (арк. 42). Уважліваму чытачу верш можа падацца знаёмым: так, сапраўды, ён ёсць і ў аповесці “Ганна Алелька”, толькі аўтарам яго там з’яўляецца... ужо згада-

ны Несцер Іпатавіч Лазук! Са слоў настаўніка матэматыкі Барыса Сідаравіча даведваемся, што ў мінулым Лазук *“некаторы час нават інспектарам быў, калі мода была на такіх”* (с. 112). Такім чынам, герой, можна сказаць, часткова перавандраваў з аднаго твора ў іншы, змяніўшы імя і прозвішча! Адпаведна, і крытыкамі верша сталі ўжо не сакратарка з рэдактарам, а калегі-настаўніцы.

І калі ўжо казаць пра “Жоўтую акацыю” як пра «самы нечаканы і адначасова самы шчыры з “зашыфраваных” твораў Дубоўкі» [7, с. 309], то трэба мець на ўвазе і гэты раздзел, галоўны герой якога, як вынікае, часткова спісаны з кагосьці з літаратурных функцыянераў, крытыкаў-вуглярызатараў, ад якіх, асабліва ў канцы 1920-х, моцна даставалася і У. Дубоўку. (У “Ганне Алельцы” Лазук піша на сваіх калег сапраўдныя даносы і нават пагражае самому аўтару: *“Пачкайце ж, таварыш аўтар! Дабяромся і да вас!”*) Устаўляць такі “дарослы” раздзел у падлеткавую аповесць было даволі рызыкаўна – ён крыху выбіваўся і тэматычна, і стылёва. Тым болей, што жаданне іранізаваць з літаратурнага жыцця У. Дубоўка часткова рэалізаваў у раздзеле 43 “Як яны пісалі ліст да беларускіх паэтаў”.

Але вернемся да дубоўкаўскага нататніка. Як бачым, ён утрымлівае самыя розныя запісы, і непасрэдна да “Жоўтай акацыі” маюць дачыненне толькі адзін праявічны накід і адна згадка ў творчым плане. Значна больш у нататніку занатоўвак, дзе наўпрост апавядаецца пра ссыльнае, лагернае і турэмнае жыццё, даюцца малюнкi з побыту сталінскіх вязняў і выгнанцаў. Уявіць іх апублікаванымі ў 1960-я гг. не ўяўляецца магчымым: нават калі У. Дубоўка і спрабаваў данесці словы пра перажытае ў гады рэпрэсій, рэдактары бескампрамісна выкрэслівалі адпаведныя фрагменты [7, с. 308].

Можа, нейкія з гэтых гісторый У. Дубоўка ўклаў у вусны дарослых персанажаў або перапрацаваў, як гісторыю са ствалом-пнём, перанёшы ў іншыя час і месца? Не, больш нічога падобнага ў “Жоўтай акацыі” мы не знаходзім. Непасрэдна ў сібірскай тайзе пабываў толькі настаўнік-аграном Іван Сцяпанавіч, які ездзіў туды па кедравыя галінкі [2, с. 276], але падрабязнасцяў гэтага падарожжа аўтар не даў.

Магчыма, У. Дубоўка напачатку сапраўды збіраўся рабіць накіды да “Жоўтай акацыі”, але замест іх памяць пачала падкідваць тое, што не давала спакою, у тым ліку эпизоды з нявольніцкага і выгнанніцкага жыцця. Некаторыя накіды, як мы адзначылі, леглі ў аснову апавяданняў са зборніка “Пялёсткі”, але ў 1964 г. яны, напэўна, яшчэ не паспелі аформіцца ў канцэпцыю цэласнай кнігі, якая ўбачыла свет ужо ў 1973-м.

Зрэшты, нататнік страціў цэласнасць – мажліва, акрамя гэтых аркушаў у ім былі і іншыя, больш адпаведныя пазначанай паэтам назве.

У кожным разе загаловак нататніка не зусім стасуецца з яго зместам. І тут застаецца прыняць прапанаваную Г. Севярынец версію, што гэта маглі быць “будучыя мемуары, схаваныя ад ворагаў пад загатоўкам дзіцячай аповесці”: перажыўшы 4 арышты і 27 гадоў турмы, ссылак і лагераў, паэт не выключай, што пільныя прадстаўнікі “органаў” могуць прыйсці па яго зноў.

А можа, У. Дубоўка, пачаўшы весці нататнік, яшчэ і сам не ўяўляў, што з накідаў у які твор увайдзе? Можа, назва “Жоўтая акацыя” з’явілася раней за самую мастацкую задуму кнігі і яе непасрэдную рэалізацыю? Такое магчыма ў тым выпадку, калі ў назву закладзены нейкі істотны для аўтара вобраз, сімвал, вобраз-канцэпт. Таму было б цікава прасачыць, чым для У. Дубоўкі была жоўтая акацыя і акацыя ўвогуле.

Фларыстычная, раслінная вобразнасць вельмі арганічная для мастацкай сістэмы У. Дубоўкі. Адразу згадваецца верш “О Беларусь, мая шпышына” – адзін з самых вядомых у спадчыне паэта. У некаторых вершах раслінныя вобразы-сімвалы ўзаемадзейнічаюць, нібы пераплятаюцца паміж сабой: *“Часіна ды з сокам рабіны, / кацаеш мяне ў чарнабыллі. / На дзіды, на востры шпышынік / ці сэра, ці дух мой узбілі”* (“Часіна ды з сокам рабіны”, 1925) [3, т. 1, с. 100], *“Палыны пасівелі на ўзгорку, / а ў далінах – пялёсткі ад кветак. / Мо затым і прыемна і горка, / калі скрозь распрыгоршчаць іх ветры?”* (“Палыны пасівелі на ўзгорку”, 1925) [3, т. 1, с. 117], *“Жыццё маё – ці васілёк, ці ружа: / вялізаная кветка дыядэмай. / Твае пялёсткі лёс у свет цярушыць: / адзін... другі... І так – як след за следам”* (“Трыпціх”, 1926) [3, т. 1, с. 136] і г. д.

Аднак што да акацыі, дык тут найбольш красамоўнае сведчанне знаходзім не ў паэзіі, а ў эпістальнай спадчыне У. Дубоўкі. Чытаем яго ліст да Адама Бабарэкі, датаваны 22 снежня 1928 г.: *«Калі пабачыш Гурыка – вітай. Скажы яму, што з мяне маглі б людзі выйсці, каб не такое жыццё. Я казаў яму пра неабходнасць скрыжавання плоднай і шматгадовай акацыі з якімі матыльковымі іншымі (гарох, боб – што прыдасца), бульбы з памідорамі (каб не вымярзлі). Наконт акацыі – яшчэ нічога не чуў, а ў Амерыцы ўжо прышчэпваюць да бульбы памідоры. “Янкi” пайшлі далей маіх думак... Смех смехам. А маю я яшчэ некаторыя думкі для Гурыка. Ну чым не Мігуцкі?!»* [3, т. 2, с. 271].

Крыху каментароў. Гурыкам сябры называлі вядомага геолога і географа, на той час дырэктара Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі Гаўрылу Гарэцкага

(1900–1988), брата вядомага пісьменніка. А вось Міхась Мігуцкі – літаратурны персанаж з сатырычнага апавядання “Ідэі” (1927) Кандрата Крапівы, ахарактарызаваны аўтарам наступнымі словамі: “Бадай не было ніводнай галіны навукі і тэхнікі, якая б яго не цікавіла і ў якую б ён не захацеў унесці нешта новае” [5, с. 70]. Плёнам “навуковых пошукаў” Мігуцкага стаў “трактат аб непатрэбнасці носа”.

Параўноўваючы сябе з Мігуцкім, У. Дубоўка, вядома ж, іранізаваў, але ў самаіроніі хаваецца доля праўды: ужо ў 1920-я гг. у ім усур’ез прамаўляў не толькі літаратар, але і няспраўджаны вучоны-батанік. І ў “Жоўтай акацыі”, і ў іншых праявічых кнігах (“Ганна Алелька”, “Як Алік у тайзе заблудзіўся”) многія фрагменты (дыялогі настаўнікаў, даклады вучняў, аўтарскія адступленні і г. д.) утрымліваюць дакладныя звесткі пра расліны, іх хімічны склад і ўздзеянне на арганізм чалавека, разнастайныя факты з навуковага жыцця, адсылкі да адпаведных прац – карцей, нагадваюць навукова-папулярныя нарысы. Напісаць такое мог толькі чалавек цікаўны і дапытлівы, шчыра ўлюбёны ў батаніку, з уласнымі поглядамі на яе развіццё. Згадаем і тое, што У. Дубоўка вёў перапіску з адмыслоўцамі ў гэтай і сумежных сферах. Сярод яго карэспандэнтаў былі вядомы геабатанік Аляксандр Карчагін, спецыялісты ў галіне аховы і выкарыстання зямель Аляксандра і Уладзіслаў Карлоўскія, пісьменнікі-натуралісты Мікалай Вярзілін, Іосіф Халіфман (кандыдат біялагічных навук) і Рыгор Шакулаў, вучоны-біёлаг Аляксандра Северава... Апошняя стала нават, скажам так, “ускоснай гераніяй” “Жоўтай акацыі”: сама яна ў сюжэце не ўдзельнічае, аднак пра яе і яе працу расказваюць іншыя асобы [2, с. 162–165]. Уведзена ў твор і батанік Марыя Захараўна Лунёва (але пад прозвішчам Лаўнёва).

Але вернемся да ліста 1928 г. У цэнтры ўвагі Дубоўкі-батаніка была менавіта акацыя, эксперыменты па скрыжаванні яе з іншымі пладовымі культурамі. Дакладна такую задачу паставілі перад сабой і юныя героі аповесці “Жоўтая акацыя” на чале з Адамам Скрыпкам: “У Адама якраз і была мэта: скарыстаць што толькі можна для прышчэпвання на жоўтую акацыю і на пераапыленне з гэтымі бабовымі раслінамі” [2, с. 117–118]. І калі аўтар пісаў, што юныя натуралісты “ішлі сустракаць заўтрашні дзень, ішлі ажыццяўляць высакародную думку нашых выдатных вучоных, ператвараць летуценне ў светлую яву” [2, с. 280], можна сказаць, што яны ажыццяўлялі думкі і летуценні самога У. Дубоўкі. Гэта, дарэчы, падмячае і Г. Севярынец: “...сельскагаспадарчыя планы васьмікласніка

Адама Скрыпкі і ягоных сяброў – планы самога Дубоўкі, які, як вядома, вельмі цікавіўся біялагічнымі эксперыментамі, заўсёды (і нават ля лагернага барака!) меў свой невялічкі гародчык, а, прыкладам, у Яранску, месцы першай высылкі, нават арганізаваў для мясцовага райспажыўсаюза цяпліцы, у якіх вырошчваў кавуны” [7, с. 311].

Сам пісьменнік у фінальным раздзеле “Гэта не канец, а пачатак” прызнаецца: “Павінен адзначыць, што я сам займаўся падобнымі справамі. Займаўся нямала, толькі не ў такіх умовах і не ў такіх шчаслівых абставінах, якія ёсць у вас. Калі-небудзь я раскажу вам больш падрабязна пра тое”, – і далей коратка прыгадвае, як “у далёкай Сібіры, над ракой Бірусой, дзе зімой маразы даходзяць да шасцідзясяці градусаў”, “у 1957 годзе пасадзіў яблыні палешаных сібірскіх гатункаў” [2, с. 283–284]. Акурат тады, 15 лістапада 1957 г., паэт быў канчаткова рэабілітаваны і атрымаў магчымасць вярнуцца дадому (у выніку зноў пасяліўся ў Маскве). Таму натуральна гучалі пытанні кшталту “А навошта ты іх садзіш? Яны альбо павымярзаюць, альбо ты паедзеш у Беларусь і не пакаштуеш яблыкаў” [2, с. 284].

Такім чынам, аповесць была важная і дарагая Уладзіміру Дубоўку тым, што ў ёй ён паспрабаваў, хай сабе рукамі герояў, увасобіць уласную даўнюю мару, якой не было наканавана здзейсніцца з прычыны ў тым ліку і рэпрэсій. А хіба твор пра няспраўджаную мару жыцця не варты таго, каб працаваць над ім, як сцвярджаюць даследчыкі, “па 18 гадзін у суткі” [7, с. 309]?

Спіс літаратуры

1. Барто, А. Собрание сочинений : в 3 т. [Электронный ресурс] / А. Барто. – М. : Дет. лит., 1970. – Т. 3. – Режим доступа : <https://www.litmir.me/br/?b=191827&p=15>. – Дата доступа : 08.06.2020.
2. Дубоўка, У. Жоўтая акацыя : аповесць / У. Дубоўка. – Мінск : Беларусь, 1967.
3. Дубоўка, У. Збор твораў : у 2 т. / У. Дубоўка ; уклад., прадм. і камент. Д. Давідоўскага. – Мінск : Лімарыус, 2017.
4. Дубоўка, У. Пялёсткі : апавяданні-ўспаміны / У. Дубоўка. – Мінск : Маст. літ., 1973.
5. Крапіва, К. Ідэі : [апавяданне] / К. Крапіва // Узвышша. – 1927. – № 4.
6. Остен-Сакен Лев Эрнестович [Электронный ресурс] // Архьерейское подворье в селе Никольское (Заклюка). – Режим доступа : <http://hram-nikolsky.cerkov.ru/xram-bozhiej-materi-aktyrskaya/>. – Дата доступа : 08.06.2020.
7. Севярынец, Г. К. Шыфры Уладзіміра Дубоўкі : аповесць “Жоўтая акацыя” як летапіс разгрому “Узвышша” / Г. К. Севярынец // Дзясятая Танкаўскія чытанні (да Гога культуры ў Беларусі) : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал. : В. Д. Старычонок, І. М. Гоўзіч, Н. В. Заяц ; адк. рэд. В. Д. Старычонок. – Мінск : БДПУ, 2016.